

Babel
la început
a fost
Cuvântul

Dan Alexe (n. 1961) este scriitor, cineast, jurnalist și traducător. A realizat filme documentare în Cecenia, Afganistan, Pakistan, Kosovo și Asia Centrală. În România, a făcut parte – împreună cu Dan Petrescu, Luca Pițu, Alexandru Călinescu, Sorin Antohi, Liviu Antonesei – din așa-numitul „grup de la Iași“, care în anii '80 a căutat să facă o opoziție culturală structurată regimului comunist. A părăsit România în 1988, în momentul publicării în revista *Agora* de la New York a piesei sale de teatru *Rămăieni*, despre ravagiile protocronismului. A participat la filmul documentar *Dezastrul roșu* (Belgia, 1988), care denunța regimul lui Ceaușescu. Stabilită în Belgia, a colaborat, ca ziarist *freelance*, cu BBC și Europa Liberă, iar ulterior cu publicațiile grupului german WAZ. A trăit lungi perioade în Caucaz, Balcani sau Afganistan, unde a predat jurnalismul; a cunoscut războaiele din Cecenia și Bosnia și a făcut un film despre cântărețul mistic pakistanez Nusrat Fateh Ali Khan. Specializat în islamul mistic contemporan, a participat la volumul colectiv *Géopolitique du Caucase* (Ed. La Découverte, Paris, 1996) cu capitolul despre islamul cecen și cel nord-caucazian. Anterior, activitatea lui publicistică inclusea traduceri din latina renascentistă (în volumul colectiv *Poetica Renașterii*, București, 1986) sau studii despre țigani și Joyce („Les Tsiganes et le jazz dans le *Finnegans Wake*“, în *Etudes Tsiganes*, Paris, 1989). Filmul său *Howling for God / Iubiții Domnului*, despre dervișii urlători din Balcani care practică un foarte violent ritual de yoga islamică, a obținut Premiul Criticii Internaționale la Festivalul din Amsterdam (1998) și Premiul Ministerului Francez al Culturii la Festivalul Musée de l'Homme (Paris, 1998). Cu același film a participat la festivalurile de la Cannes și Hollywood (1999). I s-a decernat Marele Premiu al Musée de l'Homme pentru *Cabal in Kabul* (2007), film despre ultimii evrei din Afganistan, urmat în același an de cele mai mari distincții la festivalurile Flahertiana din Rusia (Moscova și Perm, 2007), Astra (Sibiu, 2007) și de Premiul Publicului la Nyon (Elveția, 2008). A publicat teatru în volumul îngrijit de Luca Pițu, *Lumea ca spoială și împovărare* (Editura Opera Magna, Iași, 2012), povestiri (*Miros de roșcată amară și alte povestiri scandaloase*, Humanitas, 2014, reed. 2021; *În punctul lui rebbe G.*, Polirom, 2016), eseuri culturale (*Dacopatia și alte rătăcirii românești*, Humanitas, 2015, reed. 2021) și un roman (*Pantere parfumate*, Polirom, 2017). Blogul său, *Dan Alexe's Flea Market* (<https://cabalinkabul.com>), este foarte urmărit în mediile culturale din România.

Dan Alexe

Babel
La început
a fost
Cuvântul

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Georgeta-Anca Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Iuliana Constantinescu, Veronica Dinu

Tipărit la Bookart Printing

© HUMANITAS, 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Alexe, Dan

Babel: La început a fost Cuvântul / Dan Alexe. –

București: Humanitas, 2022

ISBN 978-973-50-7750-1

81

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

Cuprins

Pro-Logos sau Cuvânt-Înainte — 11

Prolegomene la o filozofie românească a limbajului — 13

Idei false și „mitologii urbane“ în lingvistică — 17

Limba nu este influențată de geografie — 17

Nu există trăsături „unice“ într-o limbă — 19

Nu există nimic logic, natural sau firesc în înlănțuirea elementelor unei fraze. Nu există „normalitate“ în gramatică — 20

Psihologia populară: limbile cu verbul la urmă nu sunt absurde și oamenii care le vorbesc nu gândesc mai lent — 21

Dar există oare limbi „frumoase“ și limbi „urâte“? — 24

Continuumul sonor articulatoriu și percepția subiectivă — 27

Toată lumea are un accent — 29

Accentul lui Putin — 31

Ce este o limbă? — 33

Ce limbă vorbea Ștefan cel Mare și ce-a vrut să spună Lucian Boia — 34

6 *Cuprins*

- Continuumul dialectal slav — 37
- Există oare „limbi superioare“ și „limbi inferioare“? — 38
- Lexicul „superior“: o iluzie — 40
- Ἰσομορφία... — 41
- Obsesia limbii unice, universale — 42
- Idei preconcepute: nu știm cum suna latina — 44
- „*Quod scripsi, scripsi*“... — 45
- Ce fel de latină se vorbește în serialul „Barbarians“* — 47
- Alte dovezi ale latinității noastre găsite în bordelul lui Petronius* — 49
- „*Ete*“, „*na*“, „*ḫăi*“ și alte particule „*vulgare*“ — 50
- Pericolul etimologiilor populare: de unde vine cuvântul „*femeie*“ și cum s-a înșelat Grigore Ureche — 51
- De ce e important să știm că forma veche e „fămie“, iar nu „femeie“* — 53
- „*Fămia*“/„*femeia*“ și numele „*casei*“ — 54
- La început a fost Cuvântul... sau structura? — 55
- Logosul: masculin, neutru, sau lipsit de gen? — 56
- Personificarea Logosului — 58
- ...Dar majoritatea limbilor planetei nu au genuri gramaticale* — 58
- Tatăl Nostru și „limbile proto-capitaliste“ — 61
- Câte tipuri de limbi există. Diversitatea lingvistică.**
- „*Familiile*“ de limbi și felurile tipologii — 63
- Teoria Johannei Nichols și limbile „*dificile*“ — 64
- Plicticoasa flexiune: conjugări și declinări — 66
- Câte limbi se vorbesc pe planetă? — 69

- Limba este structură și tipologie, iar nu o acumulare de cuvinte — 71
- Exemplul unei teorii abandonate: limbile „uralo-altaice“ — 72
- Teoria clasică a feluritelor tipologii lingvistice — 79
- Limbile analitice* — 85
- Familia indo-europeană* — 90
- Limbile semitice* — 93
- Familia limbilor turcice* — 94
- Limbile „fino-ugrice“* — 95
- Familia limbilor dravidiene* — 95
- Limbile caucaziene* — 96
- Limbile „negro-africane“* — 97
- Limbile tonale ale Asiei de est* — 99
- Limbile amerindiene* — 101
- America de Nord — 101
- Limbile amazoniene — 101
- Limbile malaio-polineziene (Indonezia–Malaezia–Filipine) și malgașa (Madagascar) — 102
- Limbile australiene și din Noua Guinee* — 102
- Australia — 102
- Noua Guinee — 103
- Dacă Americile ar fi vorbit limba bască* — 103
- Ciudățeniile basce: săptămâna de trei zile* — 105
- Ce trebuie să reținem?* — 106
- Limbile artificiale — 107
- Ce limbă a grăit Daenerys către Unsullied și Dothraki?* — 107
- Mai putem oare să căutăm originea limbajului? — 109

Misterul originii limbajului — 114

Cum a început limbajul? — 115

Recursivitate: „mergem, dar nu-i spunem prostului“ — 116

„Tantôt“ și „acushi“ — 118

Dezmierdări: au fost oare țatele, moașele și bunicile
la originea limbajului uman? — 119

Ce limbă vorbea Adam: „nostratismul“, sau cum
lingvistica de azi e invadată de o pseudoștiință — 120

*Turnul Babel: mitul limbii inițiale, primordiale, și cum
o știință precum lingvistica poate regresa — 121*

Sistemele de scriere — 125

De ce româna nu datorează nimic limbii ruse — 125

Alfabet și politică — 127

Chirilice, latine sau arabe?

Sistemul de scriere e deseori un act politic — 131

Determină oare alfabetul o limbă? — 132

Cum alfabetul ales politic poate fi uneori nepotrivit limbii — 133

„Alfabetyl de tranziție“ — 137

Cum transcriem numele și cuvintele din rusă — 137

Sârbă și bulgară — 141

„*Ipak dau știre*“ ... După jumătate de mileniu,
Neacșu de la Câmpulung — 141

Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung — 142

Problema lui *e-* inițial — 143

Creștinii orientali și-au creat sisteme de scriere
proprii (nu însă și românii) — 144

Umpic de fonologie sanscrită — 148

Internetul și emoticoanele ca noi „ideograme“ — 151

Până la urmă: care este cea mai bună metodă
pentru a învăța o limbă? — 152

Mofluzeală — 154

„Veniți să ne facem un oraș și un turn al cărui vârf
să ajungă la cer“ — 155

**Anexa I. „Gânduri despre problema indo-europeană“:
un text fundamental al lui Nikolai Trubetzkoy — 157**

Gânduri despre problema indo-europeană N.S. Trubetzkoy — 159

Note la textul lui Trubetzkoy: Anatolia și Caucazul –
leagănul original al indo-europenilor — 179

Contra teoriei kurganelor. Pentru ce limbile indo-europene
nu se puteau naște în nordul Mării Negre — 183

O comparație între limbile indo-europene și cele
din Daghestan — 186

Cele trei genuri gramaticale — 188

Anexa II. Hungaro-Alania: de unde vine limba maghiară? — 194

Mitul: maghiarii = descendenții hunilor — 194

Mitul: limbile fino-ugrice, sau uralo-altaice — 195

Ce separă complet maghiara de finlandeză sau turcă — 196

Cumanii și alanii/iașii — 198

Cu gazda pe pod – termeni de civilizație ce au migrat
din indo-iraniană în maghiară — 200

În chip de capiște și idolatrie – confluente maghiaro-cecene — 202

Bibliografie — 205

Pro-Logos sau Cuvânt-Înainte

הָבָה נִבְנֶה-לָנוּ עֵיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁ בַּשָּׁמַיִם

„Veniți să ne facem un oraș și un turn al cărui vârf să ajungă la cer.“ —Facerea 11:4

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος.

„La început a fost Cuvântul, și Cuvântul era cu Dumnezeu, și Cuvântul era Dumnezeu.“

—Evanghelia după Ioan 1:1-2

Torah, Tora, „Biblia ebraică“, devenită pentru creștini Vechiul Testament (deși este doar *Pentateuhul*, cele cinci cărți ale lui Moise), propune de trei milenii încoace mitul Turnului Babel pentru a explica diversitatea limbilor. Acolo, în Babilon, de unde ne vin atât numele, cât și legenda „Babelului“, fiii lui Israel târâți cu forța în exil nu doar intraseră în contact cu giganticele construcții care aveau să le stârnească imaginea Turnului menit să se înalțe până la cer, dar se izbiseră și de multitudinea nesfârșită și aparent inutilă a limbilor.

Obsesia colectivă cu forța misterioasă și creatoare a Cuvântului urma să le sugereze evreilor imaginea plâsmuirii universului prin vorbă, prin îndemn divin formulat verbal și sonor, poruncă rostită simplu și solemn în ebraică la începutul cărții Facerii (Geneza), ca apoi, secole mai târziu, Evanghelia lui Ioan să anunțe, în greacă (dar tradus din aramaică, cel mai probabil), că „la început a fost Cuvântul“.

Până și Coranul avea să pună mare preț pe Vorbă, căci cea mai veche „*sura*“, capitol din cartea sfântă a musulmanilor, începe cu îngerul Gabriel (Jibrail), care îi ordonă lui Mahomed să citească, să „recite“: *‘Iqra!* (de la rădăcina arabă și semitică de la care avem chiar numele Coranului, *Qur`ān* = Lectura, Recitarea). Tot un recurs la Vorbă așadar, la rostire, la ceea ce creștinii aveau să numească *Logos*, termen preluat de ei din filozofia greacă precreștină, „păgână“. Prin urmare, nu întâmplător reunirea Torei ebraice (Vechiul Testament) cu Noul Testament redactat în greacă a fost numită de creștini *Biblia*, adică, pe grecește, simplu: *Cărțile* (la fel cum imaginea Cărții și a Cuvântului avea să sugereze labirintica *Biblioteca Babel* a lui Borges).

Originea limbajului a fascinat întotdeauna omenirea, în toate culturile. Cu toate astea, misterul acelei origini rămâne total, ceea ce nu ne va împiedica să-l abordăm în prezenta carte, care nu este altceva decât o inițiere ludică în știința lingvisticii și în care vom încerca să curățăm această taină a originii limbajului uman și a clasificării limbilor de vegetația luxuriantă a miturilor populare și a ideilor preconcepute.

Aceasta este și o carte care te va învăța că, dacă așa ai procedat, ai făcut rău abandonând, la o vârstă încă fragedă, studiul limbii franceze (sau ruse, germane etc.) ori al alteia pentru care simțeai că ai fi avut o vocație, dar te-au descurajat profesorii rigizi, care la rândul lor fuseseră traumatizați de predecesorii lor tiranici și disprețuitori și care n-au făcut decât să-ți transmită convingerea că diversitatea nesfârșită și aparent inutilă a limbilor este o pedeapsă și un chin.

Această carte mai oferă, pentru prima oară în limba română, traducerea unui text al lingvistului unic care a

fost Nikolai Trubetzkoy, ba chiar e vorba de un text fundamental, încă nedepășit, rămas până astăzi insuficient analizat (Anexa I).

Veți mai afla aici și care e cea mai bună metodă pentru a învăța o limbă străină (sau mai multe, oricâte); de ce româna nu datorează nimic limbii ruse; sau care este cea mai satisfăcătoare clasificare a limbilor vorbite pe planetă, imaginabile sau posibile.

Simplificările inevitabile pe alocuri în prezentare nu caută decât să înlesnească imaginea de ansamblu și abordarea domeniului lingvistic sub un unghi ludic și mai puțin greoi-academic decât se obișnuiește.

Prolegomene la o filozofie românească a limbajului

Structurând-o pas cu pas, în fraze simple, această inițiere în lingvistică ar putea începe cu: Nu există o filozofie românească autentică, pentru că n-a existat niciodată o reflecție românească autentică asupra limbajului.

Istoria filozofiei universale nu este altceva decât o succesiune de încercări de a răspunde dilemei rezumate de Platon în dialogul *Cratylus*: sunt oare elementele limbajului uman necesare și create conștient de vorbitori, sau, dimpotrivă, sunt ele aleatorii și lipsite de sens în sine?

Răspunsul modern, începând cu Ferdinand de Saussure (1857-1913; cf. Bibliografia la sfârșitul volumului), este cel de-al doilea, cu completarea adusă de revelarea funcționării limbajului ca *structură*, iar nu ca o simplă *acumulare de cuvinte*, de concepte și acțiuni exprimate sonor.

Cu toate astea, chiar și în secolul XX, în paralel cu structuraliștii și precursorii lor (Saussure, Trubetzkoy, Jakobson),

care au analizat limbajul ca pe o structură compusă din elemente aleatorii, însă funcționând precum un ansamblu de opoziții (fonetice, gramaticale, semantice), un gânditor ca Martin Heidegger a redat limbajului o dimensiune ontologică, cvasi-mistică și ocultă.

În România și în cadrul limbii române, singurul care a abordat chestiunea limbajului dintr-o perspectivă filozofică și metafizică, pe urmele lui Heidegger, a fost Constantin Noica, despre ale cărui reflecții asupra limbii (deformate însă heideggerian) am mai scris în *Dacopatia și alte rătăcirii românești* (ediția a doua, revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2021, pp. 108–116).

Căutând să pună bazele unei reflecții asupra limbajului (*limbaj* în sensul dat de Saussure termenului), prezenta carte caută așadar să deconstruiască și să demonteze, fie și sumar, o serie de mituri lingvistice, teorii urbane false și convingeri populare îndepărtate de realitate.

Mulți profani se arată de altfel convinși că suntem cu toții îndrituiți să avem opinii lingvistice pentru că – nu-i așa? – cu toții vorbim, iar lingvistica n-ar fi, oricum, o știință „adevărată“. Că toate aceste idei sunt false și că lingvistica este o știință precisă am arătat-o deja în mai multe capitole din *Dacopatia*, la care voi trimite în repetate rânduri. În prezenta carte extind parte din demonstrațiile de acolo, dar propun și o metodă de inițiere în lingvistică pentru uzul profanului. O introducere neconvențională în lingvistică, așadar. (Dintre cele scrise anterior, o carte precum excepționala *Gramatică comparată a limbilor indo-europene*, de Gh. Ivănescu și Theofil Simenschy, este practic un manual universitar, fiind prea complicată pentru cititorul obișnuit.)

Scopul fiecărei cărți de inițiere într-o știință este acela de a oferi profanului cheile unei discipline anume, căci asta

înseamnă, istoric și etimologic, „profan“: cel care se află „în fața templului“ (*pro* + *fanum*).

„Profan“ este așadar un termen tehnic și descriptiv și nu conține în sine nimic înjositor, ci doar rezumă o stare de fapt: cel aflat în fața (*pro-*) templului (*fanum*) nu posedă pentru moment cheia tainelor. El are nevoie să fie inițiat, să primească un minimum de instrucțiuni, să i se ofere sensul și explicația celor pe cale de a i se revela.

Inițierea se poate produce în diverse maniere; ea poate fi tehnică, obositoare; lungă și căznică; ori logică și ludică, de scurtă durată, lăsând apoi învățăcelul să se descurce singur odată ce posedă elementele fundamentale. Sau poate lua forma unei vocații fulgurante, de la *vocatio*, termen latinesc (cum este și *profanum*), *vocatio* provenind de la *vox*, vocea care îți face o chemare și care poate fi chiar cea a unui *amator*. Da, pentru că la origine termenul *amator* nu desemna decât un „iubitor“ – chiar și al artelor – și nu avea nici el nimic din sensul peiorativ pe care i-l acordăm astăzi.

Și iată cum pe nesimțite am strecurat aici, în prologul acestei inițieri în lingvistică, și elementele *etimologiei*, căci *profan*, *vocație* și *amator* se explică doar prin evoluția semantică a acestor cuvinte, evoluție care, odată cu Renașterea, a modificat profund sensul inițial al termenilor latinești arhaici. Înțelegând evoluția lui *amator*, sau pe cea a termenilor *profan* ori *vocație*, bănuim deodată că există mai multe tipuri de lingvistică: una **istorică**, alta **comparativă** sau una **descriptivă**.

Lingvistica **istorică** nu ne arată altceva decât evoluția limbilor; cea **comparativă** și cea **descriptivă** ne învață despre felurile *tipologii*, *structuri* și *moduri în care poate funcționa* o limbă, *tipologii* și *structuri* care, cum vom

vedea, sunt în realitate în număr relativ redus. Explicat simplu: numărul tipologiilor lingvistice este restrâns, iar identitatea tipologică nu implică neapărat rudenie, înrudire a două limbi pe care încercăm să le apropiem sau să le comparăm. Înainte de a intra, însă, în chestiunea clasificării limbilor și a felurilor tipologii posibile, poate că nu ar fi inutil să ne ocupăm de câteva dintre cele mai iritante mituri lingvistice și preconcepții despre limbă, vorbire, limbaj, accent, etimologii populare și alte derive urbane.

Idei false și „mitologii urbane“ în lingvistică

Limba nu este influențată de geografie

Să începem cu aceasta: limba nu e câtuși de puțin influențată de geografie. Ea este un pur produs al interacțiunii sociale și al evoluțiilor și accidentelor culturale și politice și se învață din naștere, fără efort conștient, în cadrul grupului social. Trebuie așadar să opunem un refuz total ideii foarte populare că anumite transformări au loc în limbă „pentru că“...

Nu există „pentru că“... Mi s-a întâmplat de mai multe ori ca cineva să încerce să mă convingă că olandeza a căpătat acel sunet uvular continuu, notat fonetic ğ și identic cu *gamma* grecesc de astăzi, Γ, γ , sau cu *jota* spaniol pronunțat sonor, pentru că în Olanda bate tot timpul un vânt foarte puternic și olandezii sunt obligați să pronunțe tare și hârâit, ca să se facă auziți.

— La fel și arabii – mi-a zis persoana respectivă, căci sunetul există și în arabă. Și la ei e vânt în deșert.

— Dar grecii? am întrebat.

— Și la greci e vânt, mi-a răspuns după o pauză.

Ideea e atât de fantastic de stupidă, încât am simțit că îmi taie respirația. De parcă oamenii aceia ar vorbi numai cu gura în vânt... Dar femeile lor? Dar copiii de acasă, de ce ghâghâie și ei la fel?

În realitate, nu există nici o explicație și nici o justificare conștientă a modificărilor fonetice ce survin într-o limbă. Acestea nu se explică prin geografie și relief. Ele se petrec insesizabil și inconștient. Uneori moda sau influența unei capitale pot aduce o nuanță nouă, o pronunție diferită.

A crede că vântul modifică o pronunție sau un accent e la fel de absurd ca a spune că tibetanii vorbesc o limbă monosilabică pentru că trăiesc la mii de metri altitudine și trebuie să pronunțe cuvinte scurte, din pricina aerului rarefiat... dar vecinii lor de la sud și vest, care vorbesc limbi neînrudite cu tibetana, cei din Nepal sau vorbitorii de burushaski din nordul Pakistanului de azi, trăiesc la aceeași altitudine, însă vorbesc limbi cu cuvinte la fel de kilometrice ca germana. Tibetanii în schimb vorbesc limbi la fel de monosilabice ca și chinezii, vietnamezii și thailandezii din mlaștini și de pe malul mării... Este vorba acolo de influențe areale. Mode și influențe reciproce între popoare care vorbesc limbi diferite, dar își modifică pronunția și vocabularul sub influența vecinilor, așa cum s-a întâmplat în Balcani sau în Caucaz.

Nu există nici o explicație pornind de la climă pentru faptul că în franceză un *c*- latinesc în poziție inițială a devenit ș-: *char*, *chien*, *champ* etc., acolo unde celelalte limbi romanice au păstrat *carro*, *cane* sau *campo* – *car*, *câine*, *câmp*.

Indiferent ce modificare intervine într-o limbă, ea nu poate avea decât explicații culturale și sociale, iar nu fiziologice sau pornind de la climă. Sutele (da, literalmente sutele)